

חוברת זו היא כפולה, ובה מאמרים הממשיכים בדיון שנערך על במת "פעמים" במלאת עשרים וחמש שנה להקמת תחום מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך. חלק מהמאמרים עוסקים בנושא הזה באופן ישיר, וחלקם מציג נקודת מבט כללית על נושאים הקשורים לחקר יהדות המזרח. ועוד בחוברת מאמרים בנושאים מגוונים.

■ בפתח החוברת מאמר של ירון צור המנתח את מאפייני ההיסטוריוגרפיה הישראלית על יהודי אסיה וצפון אפריקה, הן על רקע מאפייני היסוד של הבעיה העדתית והן כתוצאה מדרישות המקצוע. בשלושת העשורים הראשונים של מדינת ישראל דנו בעולים מארצות האסלאם בעיקר סוציולוגים ואנתרופולוגים; העיסוק ההיסטורי בנושא התגבר בשנות השבעים של המאה העשרים, וזכה לתנופה סמוך למהפך הפוליטי של שנת 1977, על רקע המשבר בכוחה של שיכבת העילית הציונית-הסוציאליסטית הוותיקה. בראשית שנות השמונים הופיעו שלושת הכרכים של "תולדות היהודים בארצות האסלאם", בעריכתו של שמואל אטינגר, המייצגים את עמדתה של "האסכולה הירושלמית" ההגמונית. הקמת "המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח", שנים מספר לפני כן, ציינה נקודת מפנה בתנאים הכלכליים שתרמו לפיתוחו של התחום, אך לא היה בכך די, והבלמים מכיוון מאפייני היסוד של הבעיה העדתית המשיכו לתת את אותותיהם. הדור האחרון של חוקרי הבעיה העדתית צמח על רקע משבר בהגמוניה הציונית ובתפיסותיה. המשברים הפנימיים במדינת ישראל וההתפתחויות האינטלקטואליות בארצות המערב יצרו תנאים נוחים להופעת קולות חדשים בשדה המחקר, מהם אנטי-אשכנזיים ואנטי-ציוניים, המשתלבים עם הלכי רוח פוסט-מודרניים ופוסט-קולוניאליים.

ד"ר צור מלמד בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב, ובאוניברסיטה הפתוחה.

■ מחקריו של גרשם שלום עסקו בכל הביטויים ההיסטוריים של המיסטיקה היהודית, פרט למיסטיקה בת זמנו, וזאת משום שהוא כפר בחשיבותה ובערכה. לדעתו, המיסטיקה היהודית והקבלה היו הביטוי של הכח הוויטלי והמהפכני של היהדות, שאיפשר את קיומה החיוני בגלות, ובאופן דיאלקטי הוביל בסופו של דבר לחילון ולציונות. הגלגול המודרני של כח ויטלי ומהפכני זה מופיע לדעת שלום בצורה חדשה בדורו במפעל הציוני, ומכאן שצורות מסורתיות של המיסטיקה בת זמנו הן חסרות משמעות היסטורית. מאמרו של בועז הוס עוסק בבחינת המסגרת הדיסקורסבית והעמדה התרבותית שעיצבה את חקר הקבלה של שלום ושל תלמידיו, והביאה להתעלמות מן המיסטיקה היהודית כתופעה חיה. המחבר טוען שעמדה תרבותית זו, שעוצבה במסגרת השיח האוריינטליסטי, תרמה לדחיקתן של אמונות ופרקטיקות מיסטיות ושל החוגים שהחזיקו בהם לשולי התרבות והחברה הישראלית, ולא אפשרה לשלום (ובמידה רבה אף לחוקרי הקבלה כיום) להפנות מבט לחקר המיסטיקה היהודית בת זמננו.

ד"ר הוס מלמד במחלקה למחשבת ישראל על שם גולדשטיין-גורן באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

■ חיים סעדון מנתח במאמרו את הגורמים ללגיטימציה שמחקר יהדות המזרח והנחלתה זכו לה בדור האחרון. המחבר מונה בין היתר את ההיערכות באוניברסיטאות, את תחומי המחקר שהתפתחו, את שילוב החוקרים מדיסציפלינות ותחומים שונים ואת במות הפרסום. בסיום המאמר מציג המחבר יעדים למחקר בעתיד.

ד"ר סעדון הוא דיקאן הסטודנטים באוניברסיטה הפתוחה ומלמד בחוג לתולדות ישראל באוניברסיטת חיפה.

■ בחיבור "על חיקוי ואמנות החטיפה" מבקשת אלה שוחט לעמוד על חיתוכים מסוימים באסתטיקה התנגדותית, תוך התבוננות בעבודתו של יגאל נזרי, "טייגר", המופיעה על כריכת החוברת. גאוגרפיות מרוחקות לכאורה מופגשות במאמר סביב שאלת החיקוי. בישראל, מוצרי "קיטש" כמו שמיכות נמר וגובלנים, מלוות במידה של נוסטלגיה מזרחית המחיה דימויים של אקזוטיקה קולוניאלית. אסתטיקות קיטש נוטות להיות חקייניות בשל ספיגת ערכי המימוזיס שבאמנות המערבית, גם כשהן עשויות ב"טעם רע" ומשועתקות במכניות עבור צריכה המונית. לטענת שוחט, המטא־נרטיב המארגן את תולדות האמנות כמצעד לינארי המשתרע מהריאליזם דרך המודרניזם ועד לפוסט־מודרניזם, הוא אירופוצנטרי ביסודו. התרבות היהודית־המוסלמית למשל, העדיפה אסתטיקה אנטי־מימטית, בשל האיסור על עשיית פסל ותמונה ביהדות ובאסלאם. המאמר מצביע על דיאלקטיקה בין תפיסות מימטיות ואנטי־מימטיות, הממוחזרות בחלקן אל תוך התרבות החזותית העממית.

אלה שוחט היא פרופסור ללימודי תרבות במחלקה ללימודי המזרח התיכון ובמחלקה לספרות משווה באוניברסיטת ניו יורק.

■ מאמרו של זאב שביט בוחן את ההקשר החברתי של פעילות "המרכז לשילוב מורשת יהדות ספרד והמזרח" מזווית סוציולוגית. טענת המחבר היא כי הקשר זה, והנסיבות שמתוכן נולד, לא השתנו באופן מהותי מאז הקמת המרכז. לדעת המחבר ההתמודדות עם נסיבות אלה צריכה להיעשות בראש ובראשונה במישור החברתי, ובמישור המחקר של ההיסטוריה המשותפת של מזרחים ואשכנזים בישראל, ואין די במחקר היסטורי של החיים בתפוצות.

ד"ר זאב שביט הוא סוציולוג ומלמד במחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת באוניברסיטה הפתוחה.

■ הוויכוח היהודי־הנוצרי הוא נושא מגוון ורב פנים. עם זה, נסיגות המיון של החיבורים השונים בסוגה הפולמוסית, ושל האירועים הפולמוסיים הידועים לנו, נשענו עד כה רק על הספרות שעמדה לדיון בין הצדדים. במאמרה של אורה לימור נעשה ניסיון להרחיב את היריעה, ולהתבונן גם במרכיבים אחרים: אישיותם של המתווכחים, אתרי השיח, הטעונונים ושיטות הוויכוח. הדיון מושתת על התבוננות קרובה בשני מאורעות פולמוסיים

שזכו לתיאור מפורט בספרות: ויכוח ברצלונה (1263) וויכוח מירוקה (1286). אגב זאת עולה גם שאלת ההבחנה בין מרכז ושוליים בתחום הפולמוס. אורה לימור היא פרופסור להיסטוריה במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות באוניברסיטה הפתוחה.

■ שלם יהלום עוסק במאמרו ביחס שבין כתבי ר' משה הדרשן ואגדת פרובנס ובין הרמב"ן. האזכורים המפורשים של ר' משה הדרשן בכתבי הרמב"ן מעטים – בחידושי הרמב"ן יש מובאה יחידה, ובפירוש לתורה מערער הרמב"ן על מעמדו של ר' משה. אולם ההשפעה החשובה של ר' משה ובית מדרשו נמצאת בכתביו המדרשיים, שבתקופתו של הרמב"ן הפכו לראשונה לחלק בלתי נפרד מהקנון היהודי. הרמב"ן לא היה מודע למקורם האמיתי של הדברים, ובכתביו נמצאים הציטוטים הראשונים מחיבורים אלה. המדרש הפרובנסלי היה עבור הרמב"ן מקור מוסמך לפרשנות התורה וכן חומר גלם לדינויו התלמודיים.

ד"ר שלם יהלום מלמד במחלקה ללימודי יסוד באוניברסיטת ברא"ל.

■ מאמרו של דוד מלכיאל מגיש לקורא מהדורה חדשה ומוערת של מקור מרתק על עשרת השבטים – ערך על הסמבטיון, מתוך הספר "פחד יצחק" לר' יצחק למפרונטי, ראש ישיבת פירארה במאה הי"ח. מלכיאל דן תחילה במגמתו האפולוגטית של ר' יצחק, אחר כך מוגש הטקסט, הכתוב איטלקית, הסוקר את דבריהם של סופרים נוצרים שונים, מרביתם בני המאה הי"ז, בעניין הסמבטיון ועשרת השבטים. בעקבות הטקסט מוגש התרגום העברי, המלווה בהערות ביבליוגרפיות וביאורים.

ד"ר מלכיאל מלמד במחלקה לתולדות עם ישראל באוניברסיטת ברא"ל.

■ מאמרו של תומר לוי עוסק בראשיתה של הקהילה היהודית בבירות. החל ממחצית המאה הי"ט פקדו את היישוב היהודי בבירות תמורות דמוגרפיות מבניות, עד לגיבושה של קהילה ממוסדת ומאורגנת. כשפרצה מהפכת "התורכים הצעירים" (1908) החלו פעולות ראשונות של ארגון ביישוב היהודי בעיר, ושלוש שנים מאוחר יותר קיבלה הקהילה הכרה עות'מאנית רשמית. שני אירועים מרכזיים משקפים את התמורות המבניות שחלו ביישוב היהודי: גיבושו של תקנון קהילתי ובחירתו של ועד נבחר בן שנים עשר חברים. ביסוס סמכותו של הוועד הנבחר התנהל תוך מאבקים בין מספר קבוצות בעלות אינטרס: נכבדי העדה "הוותיקים", פעילים "חדשים", כ"ח (האליאנס) והרב נסים דאנון. מעורבותם של איש כ"ח יום טוב צמח וה"חכם באשי" של האימפריה העות'מאנית, הרב חיים נחום, תרמה לביסוס סמכותו של הוועד החדש, שעד מהרה הצליח להפוך עדה הטרוגנית לקהילה מגובשת.

תומר לוי הוא תלמיד מחקר באוניברסיטת ברנדייס.

■ לאונרדו כהן וסטיבן קפלן מציגים תעודה מפורטוגל, משנת 1627. זהו מכתב של ישועי ששהה באתיופיה, והוא מספר על ויכוח שהתקיים בחצרו של מלך אתיופיה בין יהודי מווינה והפטריארך הקתולי הפורטוגלי. התעודה שופכת אור נוסף על הקשרים בין אתיופיה ויהודי אירופה במאה הי"ז.

לאונרדו כהן הוא תלמיד מחקר בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטת חיפה. פרופ' סטיבן קפלן מלמד בחוג ללימודי אפריקה ובחוג למדע הדתות באוניברסיטה העברית בירושלים, ועומד בראש בית הספר לתלמידים מחו"ל על שם רוטברג באוניברסיטה העברית.

■ יהודה רצהבי מפרסם איגרת משנת תש"ז שכתב לבנו יהודי מתימן המצפה לעלות לארץ ישראל, ומתאר את יסוריו ואת התלאות שפקדו אותו. יהודה רצהבי הוא פרופסור אמריטוס לספרות עברית ולספרות ערבית באוניברסיטת בראיילן, וחתן פרס ישראל לחקר לשונות היהודים.

■ במדור הביקורות כותבת ד"ר הגר הלל על ספרו של יואל ביינין על הפזורה היהודית-מצרית; פרופ' מרדכי ברויאר בוחן את ספרו של דוד לייאנס על המסורה המצרפת; פרופ' ראובן שיינדלין דן בספרו של יוסף טובי על יחסי השירה העברית והשירה הערבית בימי הביניים; פרופ' דן בן-עמוס עוסק בספרה של תמר אלכסנדר על הסיפור העממי של יהודי ספרד; פרופ' אמנון נצר מבקר את ספרו של רפאל פטאי על אנוסי משהד; ד"ר אסתר מאיר-גליצנשטיין דנה בזכרונותיו של דוד קוז; ואבישי צוברי כותב על ספרו של איתן כהן על הזהות המרוקאית. חותמות את החוברת סיקורות, ובהן סיקורת של פרופ' יעקב לנדאו על ספר של עדה אהרוני, ושל ד"ר מרים פרנקל על ספר של נדיה זלדס.